

AZ AFRIKAI GYERMEK TEGNAP ÉS MA

Az afrikai gyermek egyik legfőbb jellemzője, hogy sok van belőle. Az ún. „harmadik világban” általában magas a népszaporulat, és Fekete-Afrika ezen a téren a legtöbbször élen jár. Néha történnek persze „robbanások” Dél-Ázsia vagy Latin-Amerika egyes régióiban is, de összességében mindenképpen Fekete-Afrika marad az éllovas. Népesége napjainkban évente, a különböző okokra visszavezethető ingadozásokat figyelembe véve, 2–3,5 százalékkal (!) növekszik, és világrekorder korában (az 1970–1980-as években) Kenyában ez a mutató elérte a 4 százalékot. Egy bő emberöltő alatt a kelet-afrikai ország népessége megháromszorozódott! Áldás a gyermek, ez igaz, de mit kezdjen magával, gazdaságával, népjóléti, egészségügyi, oktatási stb. intézményeivel egy olyan világ, ahol a 16 éven aluliak aránya tartósan 50–60 százalék között mozog. Nincs az a gazdasági növekedés, amit ez a töméntelen éhes száj azonnal el ne nyelne. Nem is véletlen tehát, hogy az afrikai országok közül éppen Kenyában találkozhatunk a legnagyobb múlttal rendelkező és legkiterjedtebb családtervezési programokkal.

De miben rejlik a páratlan jelenségnek az oka? Fantasztikusnál fantasztikusabb elméletek (is) keringenek erről a számára különleges és néha fenyegetőnek tűnő jelenségre rácsodálkozó fejlett világban. Itt csupán egyet említenék meg közülük: akadnak olyan „inter-etno-pszichológusok”, akik szerint ez a felfokozott szaporodási tendencia jórészt azal magyarázható, hogy az afrikaiak (egyések szerint nem is létező) történelmi emlékezete bűvópatakként ott csörgedez minden fekete-afrikai ember szívében, s arra készteti, hogy így próbálja kompenzálni a századokkal korábban virágzó rabszolga-kereskedelem időszakában világát ért (kétségtelenül nagy) vérveszteséget.

Az igazi okok azonban egészen másutt keresendők. Vessünk egy-egy pillantást közülük kettőre, amelyek az okok láncolatának mintegy a végpontjain helyezkednek el. Az egyik a túlnyomórészt az ősök szellemeinek tiszteletén alapuló, fekete-afrikai animista vallások máig termékeny talajában gyökerezik. Az afrikai ember számára az egyik legnagyobb csapás ugyanis az, ha úgy kell meghalnia, hogy nem marad(nak) utána élő fiúgyermek(ek). Annak (azoknak) kell ugyanis bemutatnia (bemutatniuk) a szellemét illető áldozatokat, hogy a túlvilágon el ne pusztuljon, nyugalma lehessen, és onnan vigyázhassa az élők sorsát, láthassa el a közvetítő szerepet a felsőbb szellemek, s végül a ’teremtő erő’ irányában. Márpedig ahhoz, hogy ez így legyen, legalább tíz gyermekre van szükség. Mivel körülbelül egyenlő arányban születnek fiúk és lányok, a biológiai és társadalmi szempontból egyaránt jobban ve-

szélyeztetett (feltételezett) öt fiú közül jó, ha egy megéri az apja halálát. A másik ok napjaink Afrikájának egyik legfőbb vívmányában, minden ország többé-kevésbé működőképes egészségügyi hálózatában gyökerezik. Ma is ezen a földrészen a legmagasabb ugyan a gyermekhalandóság, de mégis lényegesen csekélyebb a (mondjuk) száz évvel ezelőttinél. Így a túlbiztosításra berendezkedett afrikai családnak „nyakában marad a fölösleg”. Ezek az okok sem magyaráznak meg mindent, de talán mégis több fényt vetnek a homályos képre, mint a valóságtól elrugaszkodott vagy csupán naiv fantazmagóriák.

Az afrikai gyermek élete a hagyományok világában

Bármily különösen hangzik, az afrikai gyermek életében nem megszületése a legfontosabb mozzanat. Azt számos népcsoport esetében különösebben meg sem ünneplik. Sokkal inkább az életben maradása áll a figyelem központjában. A legtöbb afrikai nép gyermekei éppen ezért születésükkor még nem is kapnak igazi nevet, mert a név egyben lélek is hitük szerint, leggyakrabban valamelyik elhalt előd egyik lelke vagy lelkének része, és ha netán a gyermek nem marad életben, az a lélek(rész) is kiesik a nemzedékek végtelen körforgásából, és örökre vele pusztul. Az újszülött tehát még nem teljes értékű emberi lény; csak akkor lesz majdnem azzá, ha (3–4 év alatt) bizonyítja életképességét, és első igazi nevével együtt lelket is kap az ősök túlvilági birodalmából.

Ezután kezdődik el nevelése, szűkebb–tágabb közösségébe való beilleszkedésének kanyargós és szerteágazó útja. Szülei természetesen gondját viselik (ne gondoljunk most a nagy afrikai álvárosok utcagyerekeinek tömegeire), anyja úgy kétéves koráig, néha tovább is, mindenestre a szoptatás ideje alatt többnyire egyenesen magára kötözve cipeleli. Apja valamivel kevesebbet törődik vele. Esetleg valahol messze dolgozik, s csak időnként jár haza. Másrészt a hagyományos fekete-afrikai társadalomban jellemző a többnejűség, miáltal egy apának több (netán többször annyi) gyermeke lehet, mint egy anyának. Ezért az afrikai ember tudatában, emlékezetében jobbra a szigorú, büntető, ritkábban látott apa képe él. Lényegesen fontosabb szerep jut a családi közösségben vele együtt élő nagyszülőknek. (Ezek a letelepedés rendjének megfelelően vagy apai, vagy anyai – ma gyakrabban apai – nagyszülei.) Több idejük van rájuk, bölcsőbbek és türelmesebbek is a mindennapi betevőért küszködő szülőnél. A genetikai kapcsok is többnyire erősegek nagyszülők és unokák, mint szülők és gyermekek között. Biztosan az is számít, hogy maguk is „második gyermekkorukat” élik. Emellett szükség esetén – és ez meglehetősen gyakori eset – az idősebb testvérek is számottevő szerephez juthatnak a csetlő-botló kicsinyek léptei-nek irányításában. Ezek a nevelés individuális mozzanatainak legfontosabbjai.

A közösségnek legalább ekkora, ha nem ennél is nagyobb szerep jut a gyermek emberré formálásában. Még hozzá többféle közösségnek. Élete kezdeti szakaszának uralkodó közege általában a kb. 30–40 fős nagycsalád. Mindenki szeme, olykor keze is rajta van, becézón vagy szigorúan. Amikor ebben a kis világban talpra állt, nyomban kilép egy nagyobbba, a település közösségébe. A hagyományos afrikai társadalmak gyermekszeretők, az apróságok sohasem kallódnak el, és ha a település kompakt, faluszerű, akkor lényegében minden felnőtt mintegy a sajátjának tekinti. Fakad ez abból is, hogy – bár más rendszerek is jelen vannak, többször egyszerre is, az egyes kultúrákban a klasszifikáló rokonsági szervezet kisebb–nagyobb mértékben általában szintén érvényesül. A gyermek ebben a közegben kerül közelebbi kapcsolatba a hozzá hasonlókkal. A gyermektársadalom a maga játékos módján modellezi a felnőttekét, kialakítja a maga rendjét, rangsorát, mindenkinek meghatározza a maga helyét, s folyamatosan megújuló egységgé ötvöződik, kovácsolódik. Számos népnél ez részét alkotja vagy előfutáraként tekinthető a felnőtt korban is megmaradó, sokszor a rokonsági-családi kötelékeknél is erősebbekkel rendelkező, intézményes korcsoportoknak.

Mindemellett az afrikai gyerekeket gyakran nagyon hamar fogják munkára. A négy–ötéves kislány már ott botladozik vizet cipelő anyja sarkában, és fején egyensúlyozza kicsi edényét. Mire felnő, járása ringón délceg lesz, s mire megöregszik, csigolyái egymáshoz préselődnek. A hasonló korú kisfiú pedig harsány kiáltásokkal és vékony vesszővel terelgeti gida, bárány vagy borjútársaságát, miközben arasznyi íjávalnyilával alkalomadtán pockokra, apró madarakra vadászik. A nyolc–tízévesek már az igaziak mintájára olykor kezdetleges kunyhókat is építenek maguknak, ahol a zsákmányukat elkészítik, és el is fogyasztják.

Sok helyütt ott van még a faluban vagy annak közelében a varázsló gyógyító ember, aki a néptanító szerepet is ellátja, olykor alkalmoszerűen, egyéni szinten, máskor szervezett, csoportos formában. Ezzel elérkeztünk a „bozótiskolába”. A falakhoz szokott európai lélek számára ez valami kezdetleges dolognak tűnhet, de korántsem így van! A bozót, az erdő, a vadon itt az emberi társadalmat fenyegető veszedelmeket is jelenti, amelyeket, vagy inkább a tőlük való rettegést le kell küzdenie annak, aki teljes értékű emberré kíván válni. A fiatalok, serdülőkorúak különálló ideiglenes táborba költöznek, otthonuktól kisebb–nagyobb távolságra. Ideiglenes kunyhókat, esetenként csak valami könnyű szárnyéket vagy lombtetőt építenek számukra, azokban tartózkodnak, népük szokásaitól függően, néhány naptól akár pár hónapig terjedő ideig. Csak saját nembeli mestereik lehetnek velük, vagy látogathatják őket. Főleg azért, hogy (néha szó szerint) beléjük verjék a közösségükkel kapcsolatos legfontosabb ismereteket, viselkedési szabályokat, a szokásjog törvényeit és még számtalan dolgot a környező világ értékeiről és veszedelmeiről. Megtanulhatják, kik voltak az elődeik, milyen iste-

nek irányítják a világ dolgait, s nekik mik a kötelességeik velük szemben, hogyan kell bánniuk az ősök szellemeivel, miként védekezhetnek a gonosz erők ellen. Ismereteiket kiegészítik további hasznos, néha titkos tudással, például azzal, mi mire, vagy mi ellen jó a természetben, milyen füveket, gyökereket, egyéb anyagokat és maguk készített tárgyakat használhatnak testi-lelki nyavalyáik gyógyítására, s megtudják, hol keressék a varázslót és hogyan (mivel a tarsolyukban) forduljanak hozzá, ha mindez nem segít.

A bozótiskolát a beavatás szertartássora zárja le. Kevés kivételtől eltekintve ennek velejárója a körülmetélés fiúknál majdnem mindenütt, a lányok esetében valamivel ritkábban. A teljes ember tulajdonképpen ilyenkor „születik meg”. Aki ezeken a procedúrákon nem megy keresztül, az haláláig a gyermekek alacsonyabb értékű kategóriájában marad, és ami talán lényegesebb, szelleme halála után sem lehet teljes jogú tagjává a túlvilág társadalmának. A kelet-afrikai *maszaiktól* a Kongó-medence *bantu* nyelvű népein keresztül a nigériai *yorubákig* vagy a Maliban élő *dogonokig* csaknem mindenütt fehér mintákat festenek e szertartások idején a beavatandó fiatalok arcára–testére. A fehér a halál színe. A gyermek ilyenkor mintegy meghal, és felnőtt emberként születik újjá, amikor a bozótiskolához tartozó és azt követő utolsó rituális mozzanat is véget ér. Rengeteg apróbb–nagyobb ésszerű és irracionális, játékos és halálosan komolyan vett mágikus mozzanat, a szellemi és anyagi kultúra számtalan eleme fonódik bele ezeknek a történéseknek a szövetébe. Egyes kultúrák esetében a fiúk női ruhába öltöznek, vagy legalábbis női ékszereket viselnek, felékesítik őket a termékenység szimbólumaival (a pásztornépek többségénél ezek közé tartozik a tej és a zöld fű). A felnőtté avatás eseménysora majdnem mindenütt nagy lakomával zárul, amelyek alkalmával dúskálnak a máskor ritkábban fogyasztott olyan csemegékben, mint a hús, a méz, vagy a belőle és más anyagokból készített erjesztett ital. A több ezer fekete-afrikai (néhány százastól a sokmilliósig terjedő lélekszámú) etnokulturális egység megszámlálhatatlan színes, sokszor számunkra idegen, netán hátborzongató elemet épít bele ebbe az életében oly fontos, hitét és ismereteit egységbe tömörítő szertartásos folyamatba.

Ettől fogva kell a felnőtt embernek igazán vigyáznia a maga és a többiek életére. A fiú harcos lesz, a leány hamarosan anya... és a körforgás megy tovább. Ha egy kisgyerek meghal, az anyja talán megsiratja. De mivel a hátán cipel egy másikat, csípőjén esetleg egy harmadikat, méhében netán egy negyediket, fején pedig a vizeskorsót vagy rőzseköteget, agyában a család ellátásának legtöbb gondját-baját, igazi, mélységes gyászra az anyai ösztön és az emberi szív parancsai ellenére nincs sem ereje, sem ideje. Senki sem örül persze a kicsi lény pusztulásának, de a közösséget még nem érte igazi veszteség. Az csak abban az esetben fenyegeti, ha az újjászületett, teljes értékű ember pusztul el fölöslegesen idejekorán vagy értelmetlenül.

Az afrikai gyermek-ember rituális és a hagyományos vallások rendszeréhez kapcsolódó életciklusa tehát dióhéjban a következőképpen alakul: megszületik, és vagy megmarad, vagy nem; gyermekké cseperedik, és kap egy darabka lelket; ifjúvá serdül, átverekszi magát a beavatás dzsungelén, és új, felnőtt, teljes, rendszerint több lélekkel is rendelkező emberként lép tovább. Vadász, pásztor, földműves, családfő, főnök, király... mérnök... miniszter lesz belőle, ha fiú. Azután bekerül a megbecsült öregek világába, netán a különös tisztelettel övezett vének társaságába. Végül meghal, és lesz belőle először egyszerű előd, 'élő halott', kicsivel később (néhol azonnal) ős, akinek lelke-szellemé megosztva tovább él majd az utódaiban és azok utódaiban. Ha nagy tetteket hajtott végre életében, és sok nemzedék emlékezik azokra és a nevére, az istenségek közé emelkedhet, és akkor az élet ciklusából kilép, csak kívülről befolyásolja, s amint a túlvilág hierarchiájában egyre magasabbra emelkedik, egyre inkább csak szemléli azt... De ez már egy másik világ, másik, kimeríthetetlenül gazdag témakör.

Az afrikai gyermek a civilizáció fényében – árnyékában

Az iskola

Az afrikai ember egyszerre nagyon érdeklődő és nyitott, elzárkózó és konzervatív. Csaknem mindenütt hamar megértette az írástudás és a számolás képességének előnyeit, elfogadta a kívülről jött iszlám vagy a kereszténység társadalomformáló és ellenőrző szerepét, viszont hite magának is volt. Ezért majd' mindenütt ügyesen és rugalmasan ötvözte azt a messziről érkezett eszmékkal... bizonyos mértékig és bizonyos idő eltelté, a lehetőségek fölmérése után. De nem vette észre mindig a csapdát. Szállóigeszerű tömörséggel fogalmazta meg ezt Jomo Kenyatta, a független Kenya első elnöke:

„...amikor a misszionáriusok idejöttek, miénk volt a föld és övék a Biblia, azután megtanítottak bennünket csukott szemmel imádkozni; amikor kinyitottuk a szemünket, övék volt a föld és miénk a Biblia...”

Nem vették észre azonnal az iskolában rejlő csapdákat sem. Megtanultak írni-olvasni – egy idegen nyelven. Utána habzsolták a betűt, ami a *mások világának* törvényeire, gondolkodásmódjára, történelmére tanította őket. Így viszont közelebb juthattak az áhított, hol jó, hol egyenesen ártalmas újdonságokhoz, lehetőségekhez. Közben felnőtt néhány nemzedék, s a tudatuk több szeletre hasadt. Otthon, szűkebb körben a régi, távol, a városokban az új rend szerint éltek, de aki már városban született, az is örökölt egyet-mást ősei hitéből, gondolkodásából, életmódjából. Folyamatos küzdelmet jelent ez mind a mai napig, igyekezetet és kényszert arra, hogy nehezen összeilleszthető, vagy éppen ellentétes dolgokból hozzák létre életük építményeit.

A missziós állomások körüli fészerektől indulva kiépült az iskolahálózat. A gyalog elérhető távolságban élő gyerekek szívesen kutyagoltak naponta órákat a sok érdekes és izgalmas dologért, amit ott láthattak, hallhattak, kaphattak. A fehér tanítók helyét hamarosan feketék foglalták el, csakhogy részben, legalábbis a hivatásukat illetően, ők is a fehér kultúra szellemében nevelkedtek. Csak az utóbbi pár évtizedben döböntek rá fokozatosan annak fontosságára, hogy történelmüket maguk írják meg, és azt tanítsák gyermekeiknek... képletesen szólva: a lámpás eleinte igencsak elvakította őket.

Ma az iskolákat (helyenként szinte kultikus) tisztelet övezi. Ez részben a hozzáférhetetlenségükkel, nehezen elérhetőségükkel is magyarázható. Nem minden család engedheti meg magának ugyanis, hogy annyi, eszményi esetben annyszor kettő iskolai egyenruhát, taneszközöket, könyveket vásároljon, ahány iskoláskorú gyermek él a kötelékében. Az afrikai országok szegények, és ebből számos, a gyermekeket közvetlenül érintő súlyos probléma fakad. Mutatkozik ez az iskolázottságban is, de talán még ott a legkevésbé. Látványos ugyanis a számszerű javulás a gyarmati idők óta. Például: 1950-ben a fiúgyermekek kb. 47, a lányok 24 százalékát írták be az elemi iskolákba, míg ezek az adatok az 1990–1995 közötti időszakban már mintegy 81, illetve 67 százalékot tettek ki. Középiskolásokra vonatkozó adatokat a statisztikák 1950-re vonatkozóan nem is tartalmazznak, ám 1990–1995 között a fiúk 27, a lányok 22 százaléka eljutott már valamilyen középiskolába.¹ Más kérdés, hogy a földrészek vagy szuprarégiók körében máig ezek a legalacsonyabb mutatók.

A korgó gyomor

A szegénység pedig nagy úr! Az oktatással ugyan nem függnek össze közvetlenül, az alább röviden bemutatandó két másik jelenségsoporthoz azonban annál inkább kapcsolódnak a riasztó tények, amelyek szerint az ENSZ égisze alatt fölméréseket végeztek a világ 192 országában az öt éven aluli gyermekek mortalitását illetően. Ennek eredményeképpen az derült ki, hogy az első 60 legrosszabb mutatókkal rendelkező ország közül mindössze 15 nem afrikai, vagyis csaknem minden afrikai állam e sereghajtók sorába tartozik. Mindössze ketten nem, de e tény sem jelent komolyabb vigaszt, hiszen Zimbabwe a 65., míg a viszonylag fejlettnek tekinthető Dél-Afrikai Köztársaság a 69. helyen toporog.²

Mindez azzal is szorosan összefügg, hogy a „harmadik világban” kb. 200 millió ötévesnél fiatalabb kisgyermek szenved a krónikus alultápláltságtól, és Afrikában a számuk évről évre tovább nő. Az alultápláltság pedig nemcsak azt jelenti, hogy kevés az enivaló, hanem seregnyi hiánybetegséget és más súlyos körülményt. Nincs a táplálékban ele-

¹ UNICEF 1998, 109. old.

² UNICEF 1998, 93. old.

gendő nyomelem, például jódb, cink vagy vas, kevés az A-vitamin és még sok más... de ez inkább valamely táplálkozás-tudományi tanulmány témája lehetne. Közvetlenül e probléma, sem annak megoldása nem gyakorol hatást az érintett népek kultúrájára. Annál is inkább a modern világ egyik, sokáig jónak és fontosnak hitt segédeszköze, a gyermektápszert. Kényelmes dolog, tipikus civilizációs csapda: az anyák hamarabb abbahagyják a szoptatást, rosszabb esetben egyáltalán mellőzik, ami nemcsak a gyermeknek, hanem önmaguknak is ártalmára van.

De a segélyek jelentős része ilyen tápszerekből áll. Szükség is van rá az életben maradáshoz, mivel a kétségbeesett kísérletek a családi költségvetés egyensúlyának helyreállítására rendre kudarcot vallanak. Az egyik ilyen általános elterjedt modell szerint az apa a városba megy munkát keresni. Ha jó esetben talál, csekélyke keresetét csaknem teljesen föléli, mialatt otthon minden munka az asszony(ok) nyakába szakad, s így egyre kevesebb erejük, idejük marad gyermekeik hagyományos, sokoldalú ellátására. Mennyivel egyszerűbb ilyenkor előkotorni egy konzervdobozt, ami lassacskán függővé tesz, akár valami szenvedélybetegség. Tévedés ne essék, nem csuknánk be a konzervgyárakat, netán azok tulajdonosait, csak arról ne feledkezzünk meg, mikor melyek a helyes arányok!

Ismeretek sokasága hiányzik ezen a téren (és nemcsak a szegény országok elesett polgárainak esetében). Ezek megszerzése nem könnyű feladat. Csaknem minden afrikai országban tettek is lépéseket hozzáférhetőségük biztosítására. A Dél-Afrikai Köztársaság, Ghána, Kenya, Kongó, Mali, Niger vagy Tanzánia példáját csak azért említhetjük külön, mert ezekben az országokban már múltja van ezeknek a kezdeményezéseknek, néhol szerény eredményeket is tapasztalhatunk, holott a legszegényebb országok (pl. Niger vagy Tanzánia) esetében e programok végrehajtása az anyagi lehetőségeket jóval meghaladó erőfeszítéssel jár együtt.

Az éhség bére

Az általános szegénység további kegyetlen következményeket von maga után. A legsúlyosabbak egyike ezek közül a gyermekmunka széles körű elterjedtsége. Ha az unoka segít a kertben nagyapónak kihúzni a répát, az munka is – meg nem is, mindenesetre játékos és nem kényszerűségből fakadó dolog. Hanem a fejlődő világban munkára kényszerülő, becsült számuk szerint vagy 260 millió gyermekmunkás nem szórakozásból dolgozik, még ha le is vonják e csillagászati számból azt a pár tízmilliót, akik a hagyományos belenevelődés folyamatában dolgoznak kiskoruktól, amint fentebb már említettük, akkor is ijesztő ez a tömeg, és kétségbeejtő annak a sorsa. Fekete-Afrikában a 6–14 éves gyerekek 20 százaléka rendszeres kenyérkereső munkát végez. Ez az összes dolgozók 17–18 százalékára rúg. Csak néhány kiragadott példa: Egyiptomban másfél-két millióra teszik a 6–10 éves gyermekmunká-

sok számát, más mutatóval mérve Tanzániában ez az arány 13–15 százalék. Nigériában 12 millióra becsülhető a robotoló gyerekek száma, ebben az országban a hivatalos munkavállalási korhatár mindössze 12 év! A hasonló korú zimbabwei kávészüretelő gyerekek hat 10 órás munkanap fejében mintegy 3 amerikai dollárnak megfelelő „bért” kapnak.³ De legalább látnak valami pénzt, hiszen sokan vannak, akik mindössze azzal könnyítenek a család terhein, hogy valami nyomorúságos eledelért robotolnak, s így nem a többiek szájából veszik ki a falatot.

A gyermek jó munkás: kevesebbet eszik, nem követelődik, könnyebben fegyelmezhető, és olyasmit is elvégez, amire a felnőtt ember nem lenne hajlandó vagy képes. Például belefér a vékony teléreket kitermelő ércbányák alig 90–100 centiméter átmérőjű pokoli vágataiba, ahonnan napi 12 órán át cipeli ki kosárban, bőrzsákban, jobb esetben valami kerek szerkezeten a szétrobbantott kőzetet, s ha agyonnyomja egy leomló szikla, aligha kell vele bárhol elszámolnia az alkalmazójának. Félve írom le, mert magam sem akartam elhinni: nem csekély azoknak a gyerekeknek a száma sem, akiket 5, 4, sőt 3 (!) éves kortól állítanak rendszeres munkába.⁴ Még akkor is embertelen, kegyetlen dolog ez, ha mondjuk köles vagy rizs válogatásáról van szó.

A harcterek

És a fenti jelenségek legszörnyűbb következményéről még nem is szóltunk. Mint a világ számos más térsége, Fekete-Afrika sincs híján tűzfészeknek. Hol egy mohó multinacionális cég érdekei, hol az évszázados etnikai feszültségek, hol a régi és az új elit hatalmi vetélkedése, hol idegen hatalmak stratégiai törekvéseinek malomkövei őrlik az afrikai emberek életét is. És a lázadásokban, puccsokban, polgárháborúkban ezrével, tízezérekkel harcolnak gyermekkatonák. A harcoló csapatok előtt vagy után alsó tizenéves korú kiskamaszok géppisztollyal, robbanószerkezetekkel és még ki tudja mivel fölfegyverkezett hordái bukkanak föl a terrorizált városok és falvak utcáin, a mezőkön, erdőkben és kikötőkben. Ítélnőképességük kialakulatlan, ha van egyáltalán. Vak imádatlannal tekintenek gátlástalan parancsnokaikra, vagy éppenséggel rettegnek tőlük, ez kényszeríti őket a föltétlen engedelmességre. Olyan betegek ők koruknak, akiknek kigyógyításáért semmi sem lehet túl drága, s amely kúra a legnagyobb türelem és nem csekély idő mellett is csak halvány reménnyel kecsegtet. De ők is csak gyerekek, még nem igazán felelősek a cselekedeteikért, valahol a rájuk rakódott mocskok rétegei alatt éppoly tiszták, szeretni valók és szeretetre éhezők, mint az iskolapad fáradalmait vidám szünidei viháncolással kipihenő, szerencsésebb kortársaik.

³ Child labour..., Bonn, 1995, 14–17. old.

⁴ Child labour..., Bonn, 1995, 20. old.

Irodalom

DUBOIS, Hubert

1992 *Schakled Children* (ismeretterjesztő film, 52 perc), Genf – Párizs, ILO/CAPA.

GBADEGESIN, Segun

1989 *African Philosophy*, London – New York, VIII + 298. old.

JAHN, Jahnheinz

1961 *Muntu: the New African Culture*, New York, Grove, 257 old.

KENYATTA, Jomo

1993 *Facing Mount Kenya*, Nairobi, 285. old.

KOUROUMA, Amadou

2003 *Allah nem köteles* (regény), Budapest, Ulpus Könyvesház.

MAZZINI, Mazzareno

1998 *The Thread of Life* (ismeretterjesztő film, 38 perc), Milano, ILO – Nemzetközi Textilipari Szövetség.

N. N.

1995 *Child Labour in the World*, Bonn, Federal Ministry of Labour and Social Affairs, 92 old.

SCHAPIRA, Miguel

é.n. *I am a child* (ismeretterjesztő film, 45 perc), Genf, ILO.

SHORTER, A. – ONYANCHA, E.

1999 *Street Children in Africa*, A Nairobi Case Study, Nairobi, Paulinos, 120 old.

UNICEF

1998 *The state of the world's children*, New York – Oxford, 132 old.

(*Műhely*, 1999, XXII. évf., 5–6. szám, 165–169. old.)